

Теорія та історія держави і права

УДК 323.281:343:343.195.4:35.08:94(477)](091)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18470602>

Встановлення вини у реабілітаційних процедурах: проблеми оцінки доказів у світлі статті 2 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»

Забзалюк Д. Є.,

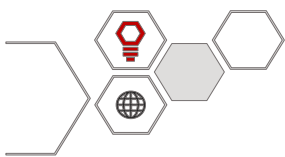
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії, історії та конституційного права
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

Саміло А. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту
навчально-наукового інституту пожежної та техногенної безпеки
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-3199-8451>

Прийнято: 20.01.2026 | Опубліковано: 31.01.2026

Анотація: У статті здійснено комплексний історико-правовий та кримінально-процесуальний аналіз підстав відмови у реабілітації жертв політичних репресій відповідно до статті 2 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». Основну увагу зосереджено на проблемі встановлення вини особи та оцінки сукупності доказів у

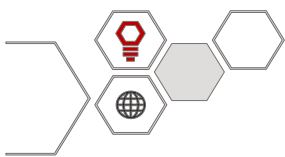

реабілітаційних процедурах з урахуванням вимог кримінально-процесуального законодавства радянського періоду, насамперед положень Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 року.

Методологічну основу дослідження становлять історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний методи, що дозволило поєднати аналіз нормативних приписів реабілітаційного законодавства з критичною оцінкою практики використання доказів, сформованих у межах репресивного судочинства. У статті досліджено характер доказової бази у кримінальних справах 1930–1950-х років, зокрема у справах політичного характеру щодо учасників ОУН і УПА, та обґрунтовано її системну деформацію внаслідок домінування примусових зізнань, взаємопов'язаних допитів і матеріалів каральних органів без належної перевірки їх достовірності та допустимості.

Проаналізовано практику формування відмовних висновків у справах про реабілітацію та встановлено, що у них, як правило, відсутня критична оцінка доказів і аналіз умов їх отримання, що призводить до механічного відтворення логіки радянського доказування у сучасних реабілітаційних процедурах. Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні підходу до оцінки сукупності доказів вини у реабілітаційних процедурах з урахуванням історико-правового контексту та процесуальних стандартів, чинних на момент формування кримінальних справ. У результаті обґрунтовано необхідність перевірки законності та обґрунтованості відмов у реабілітації як умови реалізації цілей реабілітаційного законодавства та відновлення справедливості щодо жертв політичних репресій.

Ключові слова: реабілітація жертв політичних репресій, відмова у реабілітації, сукупність доказів, вина, КПК УРСР 1960 року, політичні репресії, ОУН, УПА.

Establishing Guilt in Rehabilitation Procedures: Issues of Evidence Assessment in Light of Article 2 of the Law of Ukraine «On the Rehabilitation of Victims of Political Repression in Ukraine»

Zabzaliuk D. Ye.,

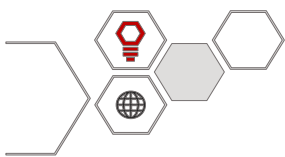
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Theory, History and Constitutional Law
Educational and Research Institute of Law and Law Enforcement
Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

Samilo A. V.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Law and Management in the Field of Civil Protection
Educational and Scientific Institute of Fire and Technogenic Safety
Lviv State University of Life Safety, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-3199-8451>

Abstract: The article provides a comprehensive historical-legal and criminal-procedural analysis of the grounds for refusing the rehabilitation of victims of political repression in accordance with Article 2 of the Law of Ukraine “On the Rehabilitation of Victims of Political Repression in Ukraine.” The main focus is placed on the problem of establishing an individual’s guilt and assessing the totality of evidence in rehabilitation procedures, taking into account the requirements of Soviet-era criminal procedural legislation, primarily the Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR of 1960.

The methodological framework of the study is based on historical-legal, formal-legal, comparative-legal, and systemic-structural approaches, which made it possible to combine the analysis of rehabilitation legislation with a critical

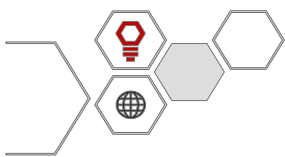

assessment of evidentiary practices formed within repressive judicial proceedings. The article examines the nature of the evidentiary base in criminal cases of the 1930s–1950s, in particular politically motivated cases concerning members of the OUN and UPA, and substantiates its systemic distortion resulting from the dominance of coerced confessions, interdependent interrogations, and materials produced by repressive bodies without proper verification of their reliability and admissibility.

The practice of drafting refusal decisions in rehabilitation cases is analyzed, demonstrating that such decisions generally lack a critical evaluation of evidence and an analysis of the conditions under which it was obtained. It is argued that the uncritical use of evidence formed within the framework of repressive judicial proceedings leads to the mechanical reproduction of Soviet evidentiary logic in contemporary rehabilitation procedures. The scientific novelty of the study lies in formulating an approach to assessing the totality of evidence of guilt in rehabilitation proceedings with due regard to the historical-legal context and the procedural standards in force at the time the relevant criminal cases were formed. As a result, the article substantiates the necessity of verifying the legality and reasonableness of refusals of rehabilitation as a prerequisite for achieving the objectives of rehabilitation legislation and restoring justice for victims of political repression.

Keywords: rehabilitation of victims of political repression; refusal of rehabilitation; totality of evidence; guilt; Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR (1960); political repression; OUN; UPA.

Постановка проблеми: Незважаючи на проголошену Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» мету відновлення прав осіб, незаконно переслідуваних з політичних мотивів, практика застосування статті 2 цього Закону виявила низку суттєвих проблем, пов'язаних із встановленням вини та оцінкою доказів у реабілітаційних процедурах. Центральною з них є відсутність єдиного, науково

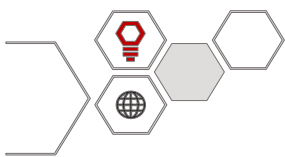

обґрунтованого підходу до аналізу доказового масиву кримінальних справ радянського періоду, які використовуються як підстава для відмови у реабілітації. Це призводить до того, що рішення про наявність вини нерідко ухвалюються шляхом формального відтворення матеріалів репресивного слідства без їх критичної переоцінки з позицій права.

Проблемність ситуації посилюється специфікою доказів, покладених в основу кримінальних справ 1930–1950-х років, зокрема у справах політичного характеру. Значна частина таких справ ґрунтувалася на примусових зізнаннях, взаємопов'язаних допитах обвинувачених і свідків, а також матеріалах оперативних і каральних органів, отриманих із системними порушеннями навіть тодішніх кримінально-процесуальних вимог. Водночас у сучасних відмовних висновках ці обставини, як правило, не піддаються належному аналізу, а сумніви щодо достовірності й допустимості доказів залишаються поза увагою.

У результаті виникає колізія між цілями реабілітаційного законодавства та фактичним механізмом його реалізації: реабілітаційні процедури ризикують відтворювати логіку радянського репресивного доказування, а не слугувати інструментом відновлення справедливості. Це зумовлює необхідність наукового осмислення проблеми встановлення вини у реабілітаційних процедурах, зокрема в частині оцінки сукупності доказів з урахуванням вимог кримінально-процесуального законодавства, чинного на момент формування відповідних кримінальних справ, та історико-правового контексту їх виникнення.

Огляд публікацій за темою наукової розвідки. Проблематика реабілітації жертв політичних репресій в Україні та застосування статті 2 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» висвітлюється у наукових і документальних публікаціях у кількох взаємопов'язаних напрямках. До них належать історико-правові дослідження радянського репресивного механізму, праці з теорії доказування та

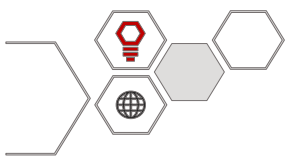

кримінального процесу, документальні й архівні видання реабілітаційних справ, а також спеціальні роботи, присвячені реабілітації учасників українського визвольного руху, зокрема ОУН і УПА.

Історико-правові та міждисциплінарні дослідження реконструюють практики діяльності НКВД–МДБ–МВС і переконливо демонструють системний характер порушень у процесі здобуття доказів у політичних кримінальних справах, зокрема домінування примусових зізнань, фальсифікацію протоколів і використання позасудових органів. Водночас праці з кримінального процесу і теорії доказування, аналізуючи поняття доказів, правила їх оцінки та категорію сукупності доказів крізь призму КПК УРСР 1960 року, здебільшого розглядають ці питання в межах «класичного» кримінального провадження і лише частково торкаються проблеми переоцінки доказів у реабілітаційних процедурах.

Важливу емпіричну основу становлять документальні серії та архівні публікації, зокрема багатотомне видання «Реабілітовані історією» та матеріали архівів Служби безпеки України і обласних державних архівів, що містять кримінальні й реабілітаційні справи, у тому числі щодо учасників ОУН і УПА. Разом із тим ці джерела переважно виконують описову та джерелознавчу функцію й потребують подальшого правового осмислення. У цілому наявна література свідчить про достатню теоретичну й джерельну базу, однак проблема встановлення вини та оцінки доказів у процедурі відмови у реабілітації за статтею 2 Закону залишається недостатньо систематизованою, що зумовлює необхідність вироблення чітких критеріїв юридично коректної переоцінки доказового масиву радянських кримінальних справ у сучасних реабілітаційних процедурах.

Формулювання завдань наукової статті. Для досягнення мети наукової статті передбачається аналіз нормативно-правових засад реабілітації жертв політичних репресій в Україні з акцентом на зміст і правове значення статті 2 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в

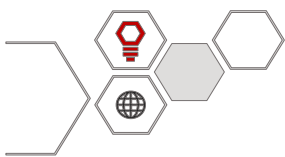

Україні» у частині підстав відмови у реабілітації. У цьому зв'язку з'ясовується зміст категорії вини у реабілітаційних процедурах та її співвідношення з поняттям вини у кримінальному процесі, а також досліджуються вимоги кримінально-процесуального законодавства радянського періоду, насамперед положення КПК УРСР 1960 року щодо сукупності доказів і правил їх оцінки.

Окрему увагу приділено аналізу характеру доказової бази у кримінальних справах 1930–1950-х років, зокрема у справах політичного характеру щодо учасників ОУН і УПА, з точки зору способів отримання доказів та їх процесуальної повноцінності. У межах статті виявляються основні дефекти доказування, притаманні репресивному судочинству, оцінюється практика формування відмовних висновків у справах про реабілітацію та обґрунтовується необхідність перевірки законності й обґрунтованості таких відмов з урахуванням історико-правового контексту й цілей реабілітаційного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» у 1991 році стало одним із ключових елементів формування національної моделі перехідного правосуддя та правового осмислення спадщини радянського тоталітарного режиму [1]. Цей нормативно-правовий акт був спрямований на відновлення правового статусу осіб, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності з політичних мотивів, а також на офіційне визнання протиправності репресивної діяльності державних органів минулого. Водночас законодавець, закріплюючи загальний принцип реабілітації, передбачив і низку винятків, за яких її застосування виключалося, зокрема у разі встановлення вини особи у вчиненні діянь, не зумовлених політичними мотивами [1].

Відповідно до статті 2 зазначеного Закону, відмова у реабілітації допускається за умови встановлення вини особи у вчиненні злочинів загальнокримінального характеру або інших суспільно небезпечних діянь, що не були пов'язані з політичним переслідуванням [1]. Реалізація цієї норми

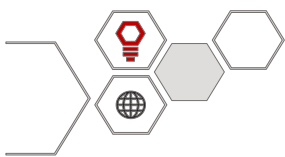

передбачає оцінку доказових матеріалів, на підставі яких робиться висновок про наявність такої вини. При цьому зміст закону орієнтує правозастосовні органи на аналіз усієї сукупності фактичних обставин справи без ізольованого надання переваги окремим доказам поза контекстом їх походження та використання, що узгоджується з науковими підходами до реабілітації як елементу перехідного правосуддя [12; 13].

За таких умов встановлення вини як підстави для відмови у реабілітації набуває комплексного характеру та не може зводитися до формального відтворення процесуальних рішень або фабули обвинувачення радянського періоду. Оцінка доказового масиву повинна здійснюватися з урахуванням умов його формування, способів отримання доказів, ролі позасудових і каральних органів у кримінальному переслідуванні, а також загальних принципів верховенства права та справедливості [13; 15].

У цьому контексті істотного значення набуває нормативне визначення кола осіб і характеру діянь, щодо яких дія Закону не поширювалася. Стаття 2 Закону чітко відмежовує жертв політичних репресій від осіб, чия кримінальна відповідальність була зумовлена вчиненням злочинів проти життя, здоров'я, гідності людини, власності або службових злочинів, якщо такі дії мали корисливий чи інший не політичний характер [1].

Окремо виключалася можливість реабілітації осіб, які брали участь у діяльності каральних або репресивних органів чи співпрацювали з окупаційними адміністраціями з метою переслідування населення. Ця позиція була конкретизована у Постанові Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні”», якою визначено, що не підлягають реабілітації особи, щодо яких у матеріалах кримінальних справ наявна сукупність доказів зради Батьківщини або вчинення злочинів проти миру та людства, а також ті, хто під час Другої світової війни служив у військових формуваннях фашистської Німеччини, її сателітів чи брав участь у каральній діяльності [2].

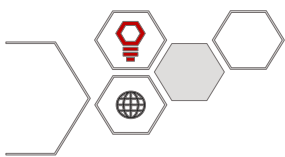
Водночас зазначена Постанова передбачає важливі винятки, відповідно до яких підлягають реабілітації особи, що в період тимчасової німецької окупації обіймали адміністративні посади, якщо буде встановлено, що вони надавали допомогу партизанам і підпільникам, саботували виконання вимог окупаційної влади, сприяли захисту населення або іншим чином протидіяли окупаційному режиму [2]. Таким чином, сам факт перебування в окупаційних структурах не визнається безумовною підставою для відмови у реабілітації за відсутності доказів участі у каральній діяльності.

Отже, положення статті 2 Закону виконують функцію правового фільтра, спрямованого на індивідуалізовану оцінку кожної конкретної справи та недопущення механічного поширення реабілітації. Саме в межах цього нормативного підходу проблема встановлення вини та оцінки доказів набуває визначального значення для правомірності відмови у реабілітації [12].

Відповідно до Кримінально-процесуального кодексу УРСР 1960 року, встановлення вини особи повинно було ґрунтуватися на оцінці доказів у їх сукупності, без надання будь-якому з них наперед визначеної сили [3]. Сукупність доказів розумілася як система взаємопов'язаних і узгоджених між собою відомостей, достатніх для встановлення події злочину, участі в ньому обвинуваченого та форми його вини, що підтверджується працями з теорії доказування [10; 11].

Разом із тим у реальних умовах радянського кримінального процесу зазначений принцип зазнавав істотних деформацій. У 1940–1970-х роках доказову базу в кримінальних справах, особливо політичного характеру, переважно становили зізнавальні показання обвинувачених, протоколи допитів, матеріали оперативних органів, агентурні повідомлення та службові довідки, яким надавалося вирішальне значення без належної перевірки їх достовірності та способів отримання [4; 5; 9].

Особливо показовими в цьому аспекті є кримінальні справи, суб'єктами яких виступали учасники ОУН і УПА. У таких провадженнях

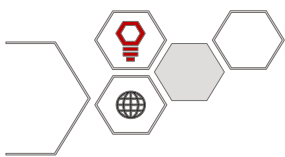

доказування, як правило, зводилося до власних зізнань обвинувачених, перехресних допитів співобвинувачених та показань інших осіб, притягнутих у межах тієї ж справи, без залучення незалежних, об'єктивних чи матеріальних доказів [6; 14]. З огляду на задокументовану практику примусу, психологічного тиску та фабрикації матеріалів, такий доказовий масив не може вважатися процесуально повноцінним [4; 7; 8].

Водночас аналіз відмовних висновків у справах про реабілітацію свідчить, що зазначені дефекти доказування системно ігнорувалися. У цих висновках відсутній аналіз умов отримання доказів, не фіксуються сумніви щодо достовірності зізнавальних показань і не оцінюється взаємозалежний характер допитів у межах однієї кримінальної справи. Навпаки, саме ці докази визнаються достатніми для підтвердження вини, що фактично означає перенесення радянської репресивної логіки доказування у сучасні процедури відмови у реабілітації [12; 15].

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed19921101>.
2. Постанова Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3812-12/ed19931224>.
3. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
4. Applebaum A. Gulag: A History. New York, 2003. URL: <https://books.google.com/books?id=8n8yDwAAQBAJ> (дата звернення: 14.01.2026).
5. Conquest R. The Great Terror: A Reassessment. Oxford, 1990. URL: <https://books.google.com/books?id=JpZkAAAAMAAJ> (дата звернення: 14.01.2026).

6. Реабілітовані історією : серія документальних видань. К., 1993–дотепер. URL: <https://reabit.org.ua> (дата звернення: 14.01.2026).
7. Snyder T. Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin. New York : Basic Books, 2010 URL: <https://books.google.com/books?id=...> (дата звернення: 14.01.2026).
8. Кульчицький С.В. Політичні репресії в Україні у 1930-х роках: механізми та наслідки // Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 4–23.
9. Шаповал Ю.І. Репресивна політика радянської влади в Україні: історико-правовий вимір. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012.
10. Рогожин О.М. Проблеми доказування у кримінальному процесі радянського періоду // Вісник кримінального судочинства. 2018. № 2. С. 45–56.
11. Костенко О.М. Сукупність доказів у кримінальному процесі: теоретичні та практичні аспекти. Київ: Юрінком Інтер, 2016.
12. Марчук В.П. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні: правові проблеми та практика застосування // Право України. 2019. № 6. С. 78–92.
13. Грищук О.В. Перехідне правосуддя та реабілітація жертв політичних репресій: український досвід // Юридична Україна. 2020. № 4. С. 12–20.
14. Лисенко О.Є. Кримінальні справи щодо учасників ОУН–УПА: проблеми доказування та реабілітації // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. 2017. № 5. С. 101–114.
15. Забзалюк Д.Є. Історико-правові аспекти реабілітації жертв політичних репресій в Україні // Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 1. С. 34–46.